

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v99.2023.14>*Ю. С. Павлова*

ГЕНЕЗА ЕЛЕКТРОННИХ ДОКАЗІВ ЯК ЗАСОБІВ ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Електронні докази є сучасним правовим феноменом, логічним результатом цифрової революції. Дослідження ретроспективи теоретичних уявлень про докази та доказування дає можливість більш глибоко пізнати природу електронних доказів, з'ясувати їх сутнісну відмінність від суміжних джерел доказів, визначити передумови їх виокремлення та подальшої автономізації.

Так, ще в середині XIX ст. закордоном активно поширювалися ідеї автоматизації роботи з інформацією, налагодження засобів зв'язку, здатних долати значні відстані швидше, ніж поштовий кур'єр. Так зародилися матричні носії інформації, які первинно були представлені у вигляді перфокарт цупкого паперу прямокутної форми невеликих розмірів, інформація в яких кодувалася просічками (перфорацією) в певних позиціях карти та в подальшому оброблялася за допомогою спеціальних машин. Механізація процесів обробки інформації за допомогою перфокарт надихнула Германа Холеріта на використання подібного механізму при обробці результатів перепису населення в США [1, с. 72].

Одним з найбільших революційних атрибутів сфери інформаційних технологій XIX ст. стало створення телеграфного зв'язку. Цікавий факт наводить Н. Блажівська з приводу того, що «в 1869 році один з американських судів у рішенні у справі *Howley v. Whipple* висловився наступним чином щодо правових аспектів використання телеграфу, який, безумовно, не був передбачений жодним процесуальним законом того часу, «немає фактичної різниці в тому, чи пише оператор оферту чи акцепт сталевим пером довжиною в дюйм, чи його перо це мідний провід довжиною декілька тисяч миль», що надалі активно використовувалося в прецедентній системі права США при розгляді судових справ» [2].

Зі зростанням засобів та інструментів обробки інформації невпинно зростав обсяг самої інформації, що ставило перед вченими завдання розробки компактних, містких та зручних у використанні носіїв даних, що послугувало появі оптичних дисків та інших накопичувачів (карти пам'яті, флеш-пам'ять).

Перші спроби запровадження електронного документообігу дуже умовно можна віднести до кінця XIX ст., якому характерні поява фотоплівки та фотоапарату, а відтак, можливість виготовлення зменшених копій документів. Разом з тим, такий спосіб зберігання інформації не набув популярності, в основному, через свою дорожнечу.

Справжня революція, події якої назавжди змінили правила гри в інформаційному середовищі, відбулася в першій половині XX ст. та пов'язана вона зі створенням ЕОМ (електронних обчислювальних машин), комп'ютерів.

Комп'ютеризація проникла у всі сфери суспільного життя та вже у 90-х роках минулого століття стала визначальним фактором подальшого розвитку інформаційного суспільства. Можливість обробки інформації з великою швидкістю і точністю, збереження даних значних об'ємів, створення місцевих і глобальних мереж інформаційної комунікації це все стало тогочасною реальністю. Наділа з'являється процес сканування отримання комп'ютерного цифрового зображення за допомогою однойменного пристрою.

В ногу з цими процесами ідуть інтернет-технології, які до кінця ХХ ст. об'єднали весь світ в одну мережу. Технічний поступ в створенні комп'ютерів провокує появу нової надважливої галузі економіки індустрії програмного забезпечення, яка з тих пір й по сьогодні удосконалює процеси обробки інформації, адаптуючись до всіх без виключення сфер об'єктивної реальності, в тому числі, правової дійсності. До кінця ХХ ст. суспільству стає зрозуміло панівне становище електронної форми існування інформації неминуче.

Таке тотальне проникнення результатів комп'ютеризації та інформаційних технологій у всі сфери соціального буття, не могло не викликати відповідну реакцію в суб'єктів нормотворчої та правозастосовчої діяльності, яким треба було визначитися з офіційним статусом електронних джерел інформації, в тому числі, при їх використанні в доказовій діяльності.

Відразу варто зауважити, що електронні докази та їх підвид електронні документи пройшли надто довгий шлях, щоб отримати чітко визначений статус самостійних засобів доказування. Такому визнанню передували десятиліття їхнього становлення в позапроцесуальних сферах: офіційному діловодстві, електронній комерції, вебконтенті, соціальних мережах, месенджерах, телекомунікаційній галузі тощо.

Електронний носій юридично значимої інформації був введений в уніфіковані системи документації СРСР в 1970-і роки під терміном «машинозчитуваний документ», закріпленим в Держстандарті 6.10.4-84 «Надання юридичної сили документам на машинному носії та машинограмі, що створюються засобами обчислювальної техніки. Основні положення» від 1984 р. Під машинозчитуваним документом розуміли «документ, придатний для автоматичного зчитування інформації, що міститься в ньому». Цей Держстандарт встановлював вимоги до складу та змісту реквізитів, які надають юридичну силу машинозчитуваним документам, а також порядок внесення змін до цих документів [3].

Цифрові джерела інформації, серед іншого, проникали в сферу приватноправових відносин, зокрема, міжнародної торгівлі. Так, Типовим законом про електронну торгівлю Комісії ООН з права міжнародної торгівлі, прийнятому 16.12.1996 року, було запроваджено термін *data message* (повідомлення даних) інформація, що підготовлена, відправлена, отримана або збережена за допомогою електронних, оптичних або аналогічних засобів, включаючи електронний обмін даними, електронну пошту, телеграф, телекс або факс, не обмежуючись ними [4].

Типовий закон про електронну торгівлю мав на меті уможливити і полегшити ведення торгівлі з використанням електронних засобів шляхом надання в розпорядження національних законодавців зводу визнаних на міжнародному рівні норм,

спрямованих на усунення правових перешкод для електронної торгівлі і підвищення її юридичної передбачуваності.

Взагалі, помірна формалізованість процесу, його демократичність разом з прискореною інформатизацією та комп'ютеризацією суспільних відносин в Європі, США та розвинутих країнах Азії забезпечили легалізацію електронних доказів там набагато раніше, ніж це відбулося в пострадянських країнах.

Перші концептуальні засади інформатизації в незалежній Україні були запроваджені Національною програмою інформатизації, введеною однойменним Законом України від 04.02.1998 року. Сама інформатизація визначалася названим Законом як сукупність взаємопов'язаних організаційних, правових, політичних, соціально-економічних, науково-технічних, виробничих процесів, що спрямовані на створення умов для задоволення інформаційних потреб громадян та суспільства на основі створення, розвитку і використання інформаційних систем, мереж, ресурсів та інформаційних технологій, які побудовані на основі застосування сучасної обчислювальної та комунікаційної техніки [5].

На зорі незалежності України врегулюванню питань практичного використання електронних доказів в процесі доказування законодавцем приділялося не достатньо уваги. Не була готова до серйозних змін в цьому напрямку й консервативна судова система, яка технічно була не спроможна повноцінно працювати з такими джерелами інформації.

Самобутньої юридичної значущості електронному документу було надано з прийняттям 22.05.2003 року Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [6] (визначає основні організаційно-правові засади електронного документообігу та використання електронних документів), а в ч. 1 ст. 8 закріплено, що юридична сила електронного документа не може бути заперечена виключно через те, що він має електронну форму, та ч. 2 цієї ж статті: допустимість електронного документа як доказу не може заперечуватися виключно на підставі того, що він має електронну форму. Важливим в контексті запровадження електронних доказів в цивільному процесу є також Закон України «Про електронний цифровий підпис» [7], який визначає правовий статус електронного цифрового підпису та регулює відносини, що виникають при його використанні. Зазначені законодавчі акти створили правову основу для подальшого поширення електронної форми документів у національній системі судочинства.

В подальшому, прийнятий 18.03.2004 року ЦПК до переліку письмових доказів (ч. 1 ст. 64) відніс будь-які документи, акти, довідки, листування службового або особистого характеру або витяги з них, що містять відомості про обставини, які мають значення для справи; речовими доказами (ст. 65) було визначено предмети матеріального світу, що містять інформацію про обставини, які мають значення для справи, в тому числі, магнітні, електронні та інші носії інформації, що містять аудіовізуальну інформацію про обставини, що мають значення для справи [8].

Таким чином, єдиною формою використання електронних даних як доказів була трансформація такої інформації в письмові докази; електронний документ може бути використаний як доказ лише тоді, коли є можливість його візуалізації в доступну для сприйняття письмову форму.

Водночас, КАС України, прийнятий 06.07.2005 року, хоч і прямо визнав електронний документ засобом доказування, поставив додатковий акцент у вищеприписаній дилемі, віднісши електронні документи до письмових доказів в ч. 1 ст. 79 (письмовими доказами є документи (у тому числі електронні документи), акти, листи, телеграми, будь-які інші письмові записи, що містять в собі відомості про обставини, які мають значення для справи) [9].

Віднесення аудіо- та відеозаписів до речових доказів викликає аналогічні заперечення. Якщо речові докази досліджуються візуальним шляхом, то за допомогою огляду або спостереження неможливо дослідити сучасні електронні носії інформації. При цьому виникає конфлікт категорій «форма» та «зміст», адже той же електронний документ може знаходитися на флеш-пам'яті чи оптичному диску.

Потреба в зміні курсу на виокремлення електронних доказів з-поміж інших була додатково зумовлена необхідністю автономізації, уніфікації та категоризації цієї групи доказів. Ще не розібравшись з електронними документами, аудіо, відеофайлами, судам й законодавцю вже треба було давати відповіді суспільству щодо використання як доказів повідомлень в месенджерах (Viber, WhatsApp та ін.), переписки в соцмережах, даних вебсторінок, мультимедійних та голосових повідомлень, метаданих, баз даних, інших даних в електронній формі.

Після довготривалих плідних обговорень в наукових і практичних колах був прийнятий та набув чинності 15.12.2017 р. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року [10]. З набуттям чинності нових редакцій процесуальних кодексів (15 грудня 2017 року) в Україні вперше на законодавчому рівні почали діяти норми, що надають електронним доказам статусу самостійного засобу доказування.

Вказаним законом у всіх видах судочинства передбачено функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи, яка відповідно до Рішення Вищої ради правосуддя від 7 серпня 2021 року № 1845/0/15-21 представляє собою «сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), які забезпечують автоматизацію визначених законодавством та цим Положенням процесів діяльності судів, органів та установ в системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС» [11]. Дана система включає модулі її функціонування, як-то веб-портал «Судова влада України», Єдиний державний реєстр судових рішень; підсистема «Електронний суд» та ін.

Таким чином, було утверджено правовий статус електронних доказів та електронних документів, порядок та систему обміну такими доказами, а галузеве законодавство встановило порядок використання таких доказів в цивільному про-

цесі. Однак, наразі все ще залишаються актуальними окремі аспекти допустимості та належності окремих електронних доказів, їх форма та зміст, вимоги тощо, що має стати предметом для подальших наукових пошуків з метою впровадження досягнень технологічного процесу в систему судочинства, ефективного забезпечення механізму доказування з урахуванням особливостей та правової природи таких доказів.

Література

1. Кіт С. Рід-Грін. Історія перепису населення США та обробки її даних. У світі науки. 1989. № 4. С. 70–76.
2. Блажівська Н.В. Електронний документ як доказ в адміністративному судочинстві. Аналітична юриспруденція. URL: https://yurincom.com/legal_practice/analytichna_yurysprudentsiia/elektronnyjdokument-ia-k-dokaz-v-administratyvnomu-sudochynstvi/
3. ДСТУ 6.10.4-84 «Уніфіковані системи документації. Надання юридичної сили документам на машинному носії та машинограмі, створюваним засобами обчислювальної техніки. Основні положення», затверджений Постановою Державного комітету СРСР за стандартами від 9 жовтня 1984 р. № 3549. URL: <http://docs.cntd.ru/document/9010879>
4. Типовий закон про електронну торгівлю Комісії ООН з права міжнародної торгівлі від 16.12.1996 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_321
5. Про національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 року № 74/98-ВР в редакції від 01.08.2016 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>
6. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22 травня 2003 року № 851-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/851-15>
7. Про електронний цифровий підпис: Закон України від 22.05.2003 року № 852-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15>
8. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року № 1618-IV в редакції від 04.11.2018 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/ed20040318>
9. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
10. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 року № 2147-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19>
11. Рішення Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 року № 1845/0/15-21 «Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи». URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/polozhennya_ yesits_22.02.2022.pdf

Анотація

Павлова Ю. С. Генеза електронних доказів як засобів доказування в цивільному процесі України. – Стаття.

У статті проаналізована еволюція становлення та нормативного закріплення електронних доказів в національній системі цивільного судочинства. Встановлено, що середина ХХ ст. характеризується зростанням інтересу науковців до пізнання правової сутності категорії документу як засобу доказування. Предметом цієї дискусії були питання визначення самої категорії «документ», її співвідношення з письмовими та речовими доказами, форми, змісту та реквізитів документа як ознак його юридичної сили.

Наголошено, що доказовий потенціал електронних даних розкрився завдяки шаленим темпам науково-технічного прогресу, стрімкій інформатизації суспільства. Рушійним фактором подібних процесів слугували швидке поширення доступних електронних носіїв інформації та інструментів їх обробки, зокрема, електронно-обчислювальних машин. Закріпленню за електронними доказами статусу окремих засобів доказування передували десятиліття їхнього становлення в різних сферах: офіційному діловодстві, електронній комерції, вебконтенті, соціальних мережах, месенджерах, телекомунікаційній галузі тощо.

Розглянутий процес нормативного становлення в системі національного законодавства правового статусу електронного доказу, його видів, порядку використання, вимог, яким мають відповідати такі докази. Здійснено огляд основних нормативно-правових актів на шляху створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та закріплення офіційного визначення електронного доказу, видів та механізму використання останніх в процесі доказування. Здійснено огляд діючого законодавства в частині визначення основних організаційно-правових засад використання електронних доказів в цивільному судочинстві, поняття та видів таких доказів, визначення електронного документообігу та використання електронних документів та інших електронних доказів.

Ключові слова: електронний доказ, електронний документ, форма та зміст доказу, цивільний процес, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система.

Summary

Pavlova Y. S. Genesis of digital evidence as mean of proof in civil process of Ukraine. – Article.

The article analyzes the evolution of the formation and normative consolidation of electronic evidence in the national system of civil justice. It was established that the middle of the 20th century is characterized by the growing interest of scientists in learning the legal essence of the document category as a means of proof. The subject of this discussion was the definition of the very category «document», its relationship with written and physical evidence, the form, content and details of the document as signs of its legal force.

It is emphasized that the evidentiary potential of electronic data has been revealed thanks to the frantic pace of scientific and technical progress, rapid informatization of society. The driving factor of such processes was the rapid spread of available electronic media and tools for their processing, in particular, electronic computing machines. Fixation of the status of individual means of proof by electronic evidence was preceded by decades of their formation in various fields: official record keeping, electronic commerce, web content, social networks, messengers, telecommunications industry, etc.

The process of normative formation in the system of national legislation of the legal status of electronic evidence, its types, the order of use, and the requirements that such evidence must meet is analyzed. A review of the main legal acts on the path to the creation of the Unified Judicial Information and Telecommunication System and the consolidation of the official definition of electronic evidence, types and the mechanism of using the latter in the process of evidence was carried out. A review of the current legislation was carried out in terms of the definition of the main organizational and legal principles of the use of electronic evidence in civil proceedings, the concept and types of such evidence, the definition of electronic document flow and the use of electronic documents and other electronic evidence.

Key words: electronic evidence, electronic document, form and content of evidence, civil process, Unified judicial information and telecommunication system.